

13

**Millî Mücadele
Döneminde
Tokat**

**Tokat
During
the National Struggle**

İsmet Türkmən

Millî Mücadele Döneminde Tokat

*İsmet Türkmen**

Özet

Birinci Dünya Savaşı sonunda Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmasıyla birlikte, bu tarihe kadar İtilaf devletleri tarafından henüz işgale uğramamış olan bir kısım vatan toprağının da hızla işgaline girişilmiştir. Bu durumu fırsata çevirmek isteyen azınlıklar da buldukları sahalarda Türklere karşı katliam hareketlerini yoğunlaştırmışlardır. Bu süreçte Tokat ve çevresinde yaşayan Rum ve Ermeni unsurlar İtilaf devletlerinin bu bölgeye Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. ve 24. maddelerine dayanarak müdahale etmelerini sağlamak maksatlı harekete geçmişler, İtilaf devletleri temsilcilerine, kendilerini Türklerin tehdit ettikleri yolunda şikayetlerde bulunmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde topyekûn bir mücadele ile istiklâlini elde etme hedefiyle hareket eden Tokat ahalisi, haklı davası adına millî teşkilatlanma sürecini hızla gerçekleştirmiştir. Tokat; kongreler süreci, Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi dönemleri de dahil olmak üzere mücadeleye tam destek sağlamıştır. Bu çalışmanın hazırlanması sırasında; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, TBMM ve Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi kayıtlarından, süreli yayınlardan, telif ve tetkik eserlerden yararlanılmıştır. Ayrıca Rum ve Ermeni çetelerinin eylemleri, *The Times* gazetesinin verileri üzerinden değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tokat, TBMM, Millî Müdafaa Grubu, Rum ve Ermeni çeteler, Mustafa Kemal Paşa

* Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, iturkmentug[at]gmail.com, ORCID: 000-0002-8198-5707

Tokat During the National Struggle

Abstract

With the signing of the Armistice Treaty of Mudros on 30 October 1918 at the end of World War I, the occupation of some parts of the homeland, which had not yet been occupied by the Entente states until this date, was launched immediately. Minorities, who wanted to turn this situation into an opportunity, intensified their massacre operations against the Turks in the areas they were in. In this process, the Greek and Armenian elements in Tokat and its surroundings took action to ensure that the Entente states intervened in this region based on the 7th and 24th articles of the Mudros Armistice Agreement; they also complained to the representatives of the Entente Powers that they were threatened by the Turks. Under the leadership of Mustafa Kemal Pasha, the people of Tokat, who acted with the aim of obtaining their independence with combat, quickly actualized the process of national organization in the name of their rightful cause. Tokat has an important place as it provided full support to the struggle, including the congresses, the Last Ottoman Mebusan Assembly and the Turkish Grand National Assembly periods. During the preparation of this study, the records of the Presidency of the Republic of Türkiye State Archives, the Grand National Assembly of Türkiye and the Archives of the Turkish Revolution History Institute, periodicals, copyrighted and analysed works were used. In addition, the actions of Greek and Armenian gangs were evaluated through the data of The Times newspaper.

Keywords

Tokat, TBMM, National Defense Group, Greek and Armenian gangs, Mustafa Kemal Pasha

1. Giriş

Tarih boyunca farklı medeniyetlere merkez olan Tokat ve çevresi, Türkler tarafından yurt edildikten sonra, haiz olduğu stratejik konumu da dikkate alınarak önemli bir idare ve kültür merkezî haline getirilmiştir. Tokat, Osmanlı İmparatorluğu döneminde uzun zaman valide sultanlara has bir voyvodalık¹ olarak yönetilirken, 1864 yılından sonra Sivas Vilayeti'nin önemli bir kazası olarak idare edilmiştir. 1878'den sonra mutasarrıflık (sancak beyliği) olarak yönetilen Tokat, 1911'de Sivas dahilindeki dört sancaktan (Sivas, Amasya, Karahisar-ı Şarkî) birisi olmuştur. 31 Mayıs 1920 tarihinde Sivas'tan ayrılan ve müstakil bir vilayet olan Tokat, bu düzenleme sonucunda şu kazalardan oluşmuştur: Erbaa, Niksar, Reşadiye ve Zile.²

Osmanlı Devleti'nin kaderini önemli ölçüde etkilemiş olan Birinci Dünya Savaşı ile devlet, siyasi ömrünü tamamlamıştır. 19. yüzyıl başlarındaki savaşlarda toprak kayıplarına uğrayan devlet, "Milliyetçilik" düşüncesinin tesiri altında kendi sınırları içinde yaşayan ulusların birer birer bağımsız olmalarına tanık olmuştur. 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde ise büyük güçler, Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Ortadoğu topraklarına ilgi göstermeye başlamışlardır.³

Bu çalışmada Millî Mücadele Hareketi'nin başlangıç noktası olarak kabul gören Mondros Mütarekesi ve takip eden dönemde gerçekleşen işgal girişimleri ve bu girişimlere meşruiyet kazandırmaya yönelik olan ayrılıkçı eylemler çalışmamızın esasını teşkil eden Tokat şehri özelinde değerlendirilmiştir. Makale, Tokat özelinde daha önce hazırlanmış olan çalışmalardan⁴ farklı olarak güncel literatür, yabancı kaynaklar ve arşiv vesikaları taranmak suretiyle hazırlanmıştır.

¹ Taha Niyazi Karaca, *Ermeni Sorununun Gelişim Sürecinde Yozgat'ta Türk Ermeni İlişkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005, s. 8.

² 1944 yılında Artova ve Turhal, 1954 yılında Almus, 1987 yılında Pazar ve Yeşilyurt, 1990 yılında Sulusaray ve Başçiftlik ilçeleri kurulmuştur.

³ *The Times* yazarlarından Frank H. Simonds 11 Haziran 1919 tarihli yazısında, bölgede büyük güçlerin emellerine ilişkin özetle şu ifadelerle yer vermiştir: "Anadolu'ya gelince, önceki anlaşmalar da bu sorunu zorlaştırdı. Bir Fransız-İngiliz anlaşması uyarınca, Fransızlar, Alexandretta (İskenderun) Körfezi, Toroslar ile Amanos arasındaki Ermeni toprakları ve Adana ile ilgilenecekti. Bu, Ermenileri Akdeniz'deki bir çıkıştan mahrum bırakacaktı. Amerikan baskısı altında Fransa, iddialarının bu bölümünü terk etmeye ikna oldu. Gerçek Ermenistan sınırları Fırat Nehri ile Eski Rus sınırlarına kadar dayanmaktadır... Fakat bu bölgenin çok geniş bir kısmında katliamların bir sonucu olarak Ermeniler azınlıkta kalmıştır. Başka bir deyişle Rusya'nın çöküşü hem nüfus hem de ekonomik koşullar bakımından daha iyi durumda olan Rus-Ermeni bölgelerinin Türk Ermenileriyle birliğini mümkün kılmıştır. Eğer Rusya, gücünü tamamen toplarsa, büyük bir ihtimalle yalnızca sınır talep etmeyecek; kendisine bağlı Ermeni bölgelerini geri alacak, aynı zamanda başka Ermeni bölgeleri ve Büyük Britanya ve Fransa tarafından 1915'te İstanbul için verilen sözler de mevzubahis olacaktır." Frank H. Simonds, "The Future of Türkiye", *The Times*, 11 June 1919, p. 10.

⁴ Halis Asarkaya, *Ulusal Savaşta Tokat*, Tokat: Tokat Basımevi, 1936; Ercüment Kuran, "Millî Mücadele'de Tokat", *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempoiumu (2-6 Temmuz 1986)*, Tokat: 1987, s. 212-216; Leyla Kaplan, "Millî Mücadele Döneminde Tokat", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12/35 (1996), s. 581-587; Abdullah İlgazi-Salih Cenik, "Millî Mücadele Döneminde Erbaa", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19/57 (Kasım 2003), s. 1089-1113.

2. Tokat'ta Ayrılkıç Hareketlerin Doğuşu ve Gelişimi

20. yüzyılın ilk çeyreğinde İtilaf devletlerinin de tahrik ve baskılarıyla yoğunlaşan Pontusçuluk ve Ermenilik hareketleri, ülkenin içinde bulunduğu olumsuzluklara rağmen, Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele'nin lider kadrolarının gayretleriyle Türk milleti lehine çözüme kavuşturulmuştur. Tokat, savaşın ve ayrılkıç eylemlerin getirdiği zorlukları, bütün kurumlarıyla ve halkın psikolojisinde her bakımdan hissetmiştir. Millî Mücadele'de İtilaf devletlerinin işgalleri ve Rum ve Ermeni çeteci grupların saldırıları üzerine ilk protesto ve mitingler Tokat ve çevresinde gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devleti'nin topraklarını parçalama amacına yönelik son dönemin en önemli faktörleri Hristiyan tebaadan Ermeniler ve Rumlar olmuştur. Paris Barış Konferansı'nda Müttefikler, Osmanlı topraklarının batı kesimini Yunanistan'a terk etmekle kalmamışlar, kuzeyde Rum-Pontus, doğuda Ermeni devleti kurdukmak niyetiyle hareket etmişlerdi. İtilaf devletlerinin önemli ölçüde desteğini sağlayan azınlıklar bağımsızlık ve toprak taleplerini açıkça telaffuz etmeye başlamışlardı. Ermeniler, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum, Trabzon, Maraş Kozan, Cebel-i Bereket ve İskenderun Limanı ile Adana'yı talep etmişlerdi. Ermeniler bu isteklerini 26 Şubat 1919'da Paris Barış Konferansında açıkça dile getirerek bağımsız bir Ermenistan'ın tanınması hususunda gayret göstermişlerdi. Savaşın galiplerini temsil eden devlet adamları Paris sonrasında Londra ve San Remo'da da bir araya gelerek mağluplarla yapılacak sözde barış şartlarının çerçevesini tespit etmeye çalışmışlardı. Esasında galip devletlerin yapmaya çalıştıkları Osmanlı topraklarını paylaşma antlaşmalarından başka bir şey değildi.

Batılı devletler Osmanlı Devleti'nin bütün topraklarının yanı sıra Türklerin kahir ekseriyetle yaşamakta olduğu Anadolu'ya da dolaylı bir şekilde hâkim olmak için bu bölgede yaşayan azınlıklar için toprak talebinde bulundular.⁵ Büyük devletlerin Ermeniler lehine takındığı bu korumacı tavır esasında yapmacık ve ikircikliydi.⁶

⁵ Wilson Prensiplerine dayanmak suretiyle bağımsızlık talebinde bulunan Ermeniler yukarıda adı verilen illerde hiçbir dönemde çoğunluğa sahip olmamışlardır. Gerek Türk gerekse yabancı kaynaklarda bu durumu teyit eden bilgilere rastlamak mümkündür. Söz konusu kaynaklarda Ermeni nüfusu ile ilgili olarak verilen rakamlar % 10 ila % 35 arasında değişmektedir. Eylül 1919'da Anadolu'da bir inceleme gezisi yapan Harbord Askerî Heyeti de Ermenilerin hiçbir bölgede çoğunlukta olmadığını kabul etmiştir. Gotthard Jaeschke, "Mustafa Kemal General Harington ile Görüşmek İstemiş midir?", *Bellekten*, 36/142 (Nisan 1972), s. 169-171. Dörtler Konseyi'nin Mayıs 1919 tarihli toplantısında Amerika, Fransa, İngiltere ve İtalya devlet başkanları, kurulacak olan Ermenistan'ın sınırlarının bizzat kendileri tarafından tespit edilmesini ve manda altına alınmasını kararlaştırmışlardır. Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, s.25.; Harry Howard, *The Partition of Türkiye*, New York: 1961, s. 233.

⁶ *The Times*'da yer verilen bir makalede durum diplomatik bir dille şöyle ifade edilmeye çalışılmıştır: "Ermenistan'daki vaziyetin ağırlığı açık ise de, İngiliz Hükümeti zaten üstlenmiş olduğu tüm sorumlulukların yanı sıra Ermenistan'da garnizon görevini üstlenemeyeceğini düşünüyor. Ermenilerin ümidi, Birleşik Devletlerin nihayet ülkeleri için bir sorumluluk almaya ikna edilmesidir. Ermenistan'ı koruma görevi politikası görevi doğal olarak... Amerika Birleşik Devletleri'ne düşecektir." Bkz. "British Troops Leaving Armenia", *The Times*, 12 August 1919, p. 9.

İşgal planlarının önemli sahalarından olan Karadeniz sahilinde Pontus olarak bilinen bölgedeki Rumlar bağımsız bir Pontus Cumhuriyeti kurmak için ayaklanma hazırlıkları yapmışlardır. Rumlar bu gaye ile Tokat, Trabzon, Amasya, Samsun, Sinop ve Karahisar bölgelerinde, dini önderlerin buyruğu altında faaliyetlerini artırmış, bu bölgedeki Rum ve diğer Hristiyan halkın nüfusunu artırmak amacıyla, Rusya'dan Rum ve Ermeni göçmenleri getirtmişlerdir. Yunanlılar, Pontus iddialarını canlı tutmak amacıyla bölgedeki Rum çetelerini harekete geçirerek çevrede huzursuzluk yaratmaya çalışmış; bölgeyi tehdit eden birçok silahlı çete oluşturarak halka hayatı zehretmiştir. İstanbul'daki Rum Patrikhanesinin bu siyasette parmağı olduğu da hesaba katılmalıdır; ama bölgedeki Rum çetelerinden çoğunu kontrolü altında bulunduran ve bir Pontus Cumhuriyeti kurulmasıyla ilgili başlıca propagandayı yürüten kişi, Samsun'daki Rum Metropoliti Yermanos idi.⁷

Bu gayelerle hedefte olan Tokat ve çevresinde, tüm Anadolu coğrafyasında olduğu üzere Türk nüfus, azınlıklarla mukayese edilemeyecek bir nispette çoğunlukta olmuştur. Ayrıca Tokat Sancağı, farklı etnisite, mezhep ve dine bağlı unsurların birlikte yaşam sürmelerine şahitlik etmiş, Osmanlı toplumsal yapısının karakteristiğini taşıyan idari yapılardan birisidir. Tokat'ın nüfus hareketleri bakımından eski kayıtlarına ulaşmak zor olmakla birlikte, şeriye sicillerinde bazı istatistikî bilgilere rastlanmaktadır. Tokat'ın 1455 yılında nüfusunun 17 bin 328, 1574-1575'te 13 bin ila 15 bin arasında; 1646'da yılında ise 21 bin 219 olduğu tahmin edilmektedir. Yine Tokat'ta vergi mükellefi olan hane sayıları 1520-1530 yılları arasında toplam 1.519 iken, bu hanelerin 818'inin İslâm, 701'inin Hıristiyan olduğu tahmin edilmektedir.⁸ Sivas'a bağlı sancak merkezi olan Tokat'ta, Tanzimat döneminde, nüfusun büyük çoğunluğu Müslüman olmak üzere, Gregoryen Ermeni, Rum, Katolik Ermeni, Yahudi ve Kiptilerin birlikte yaşadıkları bilinmektedir. Kaynaklara göre, 1844-1845 yılları arasında Rumlar Tokat'ta 16 mahallede 223 hanede yaşamış olup nüfusları tahminen 1.115 kişidir. Bu miktar ile Rumlar, 1844-1845 tarihinde Tokat kaza merkezi toplam nüfusunun % 5,67'sini teşkil etmiştir.⁹ 1846 yılında, Tokat'ta vergilendirme amacıyla yapılan temettüat sayımında 4 bin 305 bina, 1851 sayımında ise 3 bin 956 bina ve işyeri tespiti yapıldığı görülmektedir.¹⁰ Şehrin 1890 yılı nüfus kayıtlarında nüfusunun 29 bin 800'e yükseldiği düşünülmektedir.

Bununla birlikte 1903 yılı *Sivas Salnamesi'*ne göre 4 kaza, 22 nahiye ve 688 köyden oluşan Tokat Sancağı'nın toplam nüfusu 230 bin 207 kişidir.¹¹ Bahsi geçen salnameye göre Tokat kazasında toplam 17 bin 585 Ermeni unsur yer alırken bu nüfusun bağlı

⁷ Pontuşçuların faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Yılmaz Kurt (Yay. Haz.), *Pontus Meselesi*, Ankara: TBMM Yayını, 1995.

⁸ Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927 Tarihi İstatistikler Dizisi*, 3. Baskı, C. 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2011, s. 5-7, 43.

⁹ Necati Çavdar, "Tanzimat Dönemi'nde Tokat'ta Rum Nüfusu", *History Studies*, 11/6 (2019), s. 2224.

¹⁰ Çiğdem Ünal, *Şehir Coğrafyası Açısından Tokat*, Erzurum: Aktif Yayınevi, 2004, s. 33.

¹¹ *Sivas Vilayet Yıllığı (1882-1883-1884-1886-1888-1890-1903)*, Yay. Haz. Ebubekir S. Yücel, Sivas: Buruciye Yayınları, 2011, s. 331-359.

kazalara dağılımı şu şekildedir: Niksar'da 2 bin 419, Erbaa'da 2 bin 117, Zile'de 2 bin 711.¹² 1907 yılı *Sivas Vilayet Salnamesi*'ne göre, 4 kaza, 22 nahiye ve 688 köyden oluşan Tokat Sancağı'nın toplam nüfusu 274 bin 465 kişidir. Bu toplamın % 86,24'ünü Türkler (236 bin 707 nüfus), % 8.18'ini Ermeniler (22 bin 468 nüfus), % 0,29'unu ise gayrimüslim Kıptiler (823 nüfus) oluşturmaktadır. İşaret edilen dinî ve etnik nüfus oranları Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere, kazadan kazaya farklılık arz etmektedir.

Tablo 1. 1907'de Tokat Sancağı nüfusunun kazalara göre dağılımı¹³

Kazalar	Merkez		Erbaa		Niksar		Zile	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Müslüman Türkler	90255	84.43	49253	81.99	26423	78.56	70776	95.81
Gregoryen Ermeni	12530	11.72	2967	4.93	3113	9.25	2683	3.63
Protestan Ermeni	51	0.04	367	0.61	0	0	79	0.10
Katolik Ermeni	678	0.63	0	0	0	0	0	0
Ortodoks Rum	2699	2.52	7319	12.18	4067	12.09	83	0.11
Yahudiler	299	0.35	165	0.27	29	0.08	248	0.33
Gayrimüslim Kıpti	381	0.35	165	0.27	29	0.08	248	0.33
Toplam	106893	100	60071	100	33632	100	73869	100

1908 tarihli *Sivas Salnamesi*'nde ise Tokat Sancağı'nın toplam nüfusunun 274 bin 255 olduğu, bu nüfusun 131 bin 946'sının kadın, 142 bin 309'unun erkek nüfustan oluştuğu aktarılmaktadır.¹⁴ Mevcut verilerden hareketle, Tokat'ın da bağlı olduğu Sivas'ın azınlık unsur olmak üzere Ermenilerden ve Rumlardan söz edilmektedir. Bu unsurlardan özellikle Ermenilerin nüfusu, Ermeni veya Ermeni taraftarlarınca kaleme alınan yayınlarda her defasında abartılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Ermeni

¹² Murat Hanılçe, "Ermenilerin Tehciri Sırasında Zile Kazasının Nüfus Yapısı", *Tarih ve Kültürüyle II. Zile Sempozyumu (06-09 Ekim 2011)*, Tokat: Zile Belediyesi Kültür Yay., 2011, s. 229, 237; *Sivas Vilayet Yıllığı, (1882-1883-1884-1886-1888-1890-1903)*, s. 424-425; Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, 2. Baskı, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., 1997, s. 16.

¹³ *1325/1907 Yılı Sivas Vilayet Salnamesi*, s. 254-255. Açıknel, 1880-1907 arasında Tokat Sancağı'nın demografisinde önemli değişikliklerin meydana geldiğini ve bu yıllar arasında % 80 oranında (152 bin 516'dan 274 bin 465 nüfusa) kayda değer bir nüfus artışının görüldüğüne işaret etmektedir. Bu nüfus büyümesi, normal demografik gelişmenin yanı sıra, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra genelde Anadolu'ya özelde Tokat Sancağı'na yapılan göçlere atfedilmelidir. Göçmen nüfusun müslim-gayrimüslim gruplar arasındaki oran dağılımını da etkilediği düşünülebilir. 1881 yılında müslim-gayrimüslim oranı % 84,14'e %v15.86 iken 1907'de % 86.24'e % 13.76 olmuştur. Bu oranlardaki değişim, göç olgusu dolayısı ile Tokat Sancağı'nda Müslümanların sayısının gayrimüslimler aleyhine sürekli arttığını ortaya koymaktadır. Bkz. Ali Açıknel, "Tokat Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1907)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/2 (2004), s. 354-356.

¹⁴ Ünal, *Şehir Coğrafyası Açısından Tokat*, s. 33.

nüfusu farklı kaynaklarda şu şekilde dillendirilmektedir: Marcel Leart'a göre, Türkiye genelinde 2 milyon 260 bin, Tokat'ın bağlı bulunduğu Sivas'ta ise 28 bin Ermeni nüfusu mevcuttur. Patrikhane'nin Ermeni nüfusuna ilişkin tahminleri ise farklılık arz etmektedir: Türkiye geneli nüfusu 1 milyon 18 bin, Sivas nüfusu ise 165 bin olarak verilmektedir. Patrikhane'nin Ermeni nüfusu ile ilgili rakamları gerçeklere daha uygundur. Birinci Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde, Osmanlı Hükümeti'nin verilerine göre Sivas'ta genel nüfus 1 milyon 169 bin 443 olup 151 bin 675 dolayında farklı mezheplerden Ermeni vatandaşın yaşadığı belirtilmektedir.¹⁵ Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen evvel Tokat'ın da bağlı olduğu Sivas'taki Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun genel nüfusu içerisindeki oranı % 16 dolaylarındadır.¹⁶ Millî Mücadele'nin ikinci yılında Sevr paylaşımının imzalandığı dönemde bu oranın % 15'i geçmediği bilinmektedir. Cumhuriyet döneminde 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında Türkiye'de yaşayan Ermenilerin sayısı 123 bin 602'dir.¹⁷

İşaret edilen istatistiki verilerde dikkati çeken önemli bir husus da Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve Millî Mücadele'nin sonrasında Tokat ve çevresinde Ermeni unsurların sayılarının artmadığı gerçeğidir. Bu durumun temel sebebi, Millî Mücadele dönemi ve öncesinde bütün vatan sathında olduğu üzere devlete karşı suç işleyen Ermeni azınlıkların bir şekilde takibattan kurtulabilmek maksadıyla Osmanlı coğrafyasını kendi istekleriyle ya da kaçak yollarla terk etmeleridir. Esasında Tokat ve çevresi başta olmak üzere Ermenilerin devlete karşı tutum ve yaklaşımları özellikle II. Meşrutiyet'in ilânını takip eden dönemden başlayarak olumsuz bir seyir takip etmiştir.¹⁸ Osmanlı arşiv kayıtlarına göre, Ermeniler, köylere kadar nüfuz etmek suretiyle propaganda yapmaya başlamışlardır. Kırsal sahada köylülere, silah almaları yönünde telkinlerde bulunarak silahları da doğrudan kendileri temin etmişlerdir. Bu doğrultuda, Ermeni unsurların İslâm nüfusuna yönelik namlularına nefret ve kin hissiyatıyla mermilerini sürmeleri Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile yoğunlaşarak devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok cephede savaşa girmesi üzerine Ermeni komitacılar

¹⁵ Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, 5. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985, s. 87.; Ermeni patriği tarafından 1912 yılında çıkarılan istatistik tablosu, doğunun altı eyaletindeki (Van, Bitlis, Sivas, Erzurum, Harput ve Diyarbakır) Hristiyanların toplam sayısını 1 milyon 183 bin olarak ya da toplam nüfusun % 45,2'si olarak; Ermenilerin sayısını ise resmi Osmanlı sayımındaki rakamın yaklaşık iki katı olan 1 milyon 18 bin olarak vermektedir. Patrik, Müslümanların toplam sayısını 1 milyon 178 bin veya toplam nüfusun %4 5,1'i olarak, diğer bir ifade ile Hristiyanların yüzdesinden küçük bir farkla daha az olarak belirtmiştir. Patriğin istatistiklerine göre, nüfusun geri kalan % 9,7'sini 'diğer dinler' oluşturmuştur. Bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Bahar Tırnakçı), İstanbul: Timaş Yayınları, 2. baskı, 2010, s. 31.

¹⁶ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler*, İstanbul: Belge Yayınları, 1976, s. 144.

¹⁷ Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. baskı, 1985, s. 226.

¹⁸ Ermeni bağımsızlık hareketleri 1880 yılından sonra hız kazanmaya başlamış, kısa sürede tedhiş örgütleri ortaya çıkmıştır. 1885 yılında kurulan Armenak'tan sonra, 1887 yılında İsviçre'de kurulan Hınçak ve 1890 yılında kurulan Taşnaksutyun partileri ihtilal ve silahlı mücadele yolunu tercih ederek Osmanlı Devleti'ne açıkça savaş ilan etmişlerdir. Özellikle İstanbul'u Türkiye'deki organizasyon ve faaliyetlerinin merkezi olarak seçen ve Cenova'da yetişen çok sayıda Hınçak sözde lider kadroları Ermenileri organize etmek için Tokat başta olmak üzere Bafra, Merzifon, Amasya, Yozgat, Akin, Arapkir ve Trabzon'a gönderilmişlerdir. Bkz. Taha Niyazi Karaca, *Ermeni Sorununun Gelişim Sürecinde Yozgat'ta Türk Ermeni İlişkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005, s. 108-110.

dağıttıkları silahları kullanma zamanının geldiğini duyurmuşlardır. Propagandalarını daha etkin kılmak adına, Rusların da kendilerine destek vereceklerini ve bu sayede neticeye çok daha çabuk ulaşacaklarını köylerdeki destekçileri ile paylaşmışlardır. Osmanlı Hükümeti'nin aldığı sağduyulu tedbirler sayesinde bu türden olayların büyümesinin önüne geçilmiştir.

Tokat ve çevresinde Ermeni azınlığın dışında azınlık statüsünde çok az sayıda da olsa Rumları görmektediriz. Rumların, Millî Mücadele dönemindeki nüfuslarına dair kesin bir bilgi edinmek mümkün olmamakla birlikte, daha önceki dönemlere ilişkin verilerden de hareketle meseleye belli bir noktaya kadar ışık tutmak mümkündür. Yukarıda işaret edildiği üzere Tokat ve çevresinde Rumların toplam nüfusa oranı oldukça düşük olmakla birlikte, Rumların Millî Mücadele dönemine kadar toplam nüfus içinde ciddi bir orana ulaşmaları için herhangi bir sebep yoktur. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte İtilaf devletlerinin önemli ölçüde desteğini sağlayan azınlıklar bağımsızlık ve toprak taleplerini açıkça telaffuz etmeye başlamışlardır. Ermeniler, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum, Trabzon, Maraş Kozan, Cebel-i Bereket ve İskenderun Limanı ile Adana'yı talep etmişlerdir. Söz konusu antlaşmanın 7. ve 24. maddelerini kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirmek gayretiyle Rum ve Ermeni çeteleri, diğer birçok bölgelerimizde olduğu gibi, Tokat ve çevresinde de harekete geçmişlerdir.

3. Millî Mücadele'nin Başladığı Günlerde Tokat

Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Osmanlı Devleti kısa süre içerisinde İtilaf kuvvetlerinin işgal hareketleriyle karşılaşmıştır. Bu süreçte mütareke şartlarının tek taraflı uygulanmaya başlaması üzerine Anadolu sathının birçok yerinde olduğu üzere Sivas Vilayeti'ne bağlı Tokat'ta da Rum ve Ermeni saldırıları yoğunlaşmıştır. Tokat'ın düşman tehdidine açık hale getirilmesi için eşkıyalık ve isyan girişimleri, burayı Millî Mücadele süresince ön plana çıkarmıştır. Tokat'ın özellikle güçlü ve köklü Müslüman Türk eşrafı, verimli tarım arazileri ve hayvancılığa dayalı ekonomisi bu girişimlerin sebepleridir. Bölgede İtilaf devletlerinin teşvik ve tahrikleriyle çeteciliğe girişen Rum-Ermeni nüfusa karşı Türkler kendilerini müdafaa edebilmek için meşru mazeret elde etmişlerdir. Bu sırada kuruluş sürecinden itibaren Türkler aleyhine genişleyen ve kendilerini, "Bizans İmparatorluğu'nun yeniden canlandırılması hayali"ne kaptıran Rumların arzularını 15 Ocak 1844 tarihinde Yunan Kurucu Meclisi'nde Yunan parlamenter İoannis Kollettis şöyle ifade etmiştir: "Yunanistan Krallığı tüm Yunanistan değildir... Otohton (Grek), sadece krallık içerisinde yaşayan değildir; aynı zamanda Yanya, Tesalya, Serez, Edirne, Konstantinopolis (İstanbul), Trabzon, Girit ya da Sisam adasında oturan ve genellikle tarihsel ve etnik açıdan Grek olan ülkede yaşayan her sakin Grektir. Konstantinopolis, yüce başkent, tüm Helenlerin kenti, düşü ve umududur."¹⁹ Bu

¹⁹ Salâhi R. Sonyel, *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı 1918-1923*, C. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008, s. 60-61; Birinci Dünya Savaşı yıllarında Tokat ve çevresinde de yoğunluk kazanan Pontusçuluk hareketinin fikir olarak ortaya çıkışı, Yunan bağımsızlık savaşının yapıldığı yıllara dayanmaktadır. Bu yıllarda, Klemantos isimli Rum papazı, Karadeniz sahilinde ve Rumların yaşadığı iç bölgelerde eski Yunanlılığı canlandırmak amacıyla ilk teşkilatlanmayı İnebolu'da, Manastır adı verilen bir tepede tesis

düş ve umut peşinde koşan Rumlar ve Ermeniler Türk nüfusa nispetle ekonomik güce sahip, Avrupa ile temas imkanları daha fazla, "ihtiraslı ve fırsatçı" olduklarından, bölgenin gelişme vasıtalarını ellerinde toplamışlardır. Sanayi ve ticaret odalarında, belediye meclislerinde daha etkin durumda olmuşlardır. Mütareke yıllarında, Anadolu'nun en buhranlı döneminde azınlıkların bu gücü beraberinde siyasi isteklerini de ortaya çıkarmıştır.

Bu dönemde gerek Ermeni gerekse Rumlar, meselelerini Avrupa'ya mal etmek maksadıyla yoğun bir propaganda çalışmasına girişmişlerdi. Bu türden girişimler Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan tecrit edilmesi sonucunu doğurmaktaydı. Osmanlı Devleti'ne karşı bu tip toprak talepleri ileri sürüldüğü dönemde birbiri ardına değişen İstanbul Hükümetleri, İtilaf devletlerine karşı sağlam temellere dayanan bir dış politika gerçekleştirme hususunda fevkalade zayıf kalıyordu. İtilaf devletlerinin uygulamaları sebebiyle azınlıkların toprak talepleri artarak devam etti. Ermeni komitalarının ve Pontusçuların faaliyetleri, Wilson Prensiplerinden faydalanmak maksadıyla bölgenin nüfusunu kendi lehlerine arttırmak şeklindeydi.²⁰ Gerek Rumlar gerekse Ermeniler sözde davalarına destek bulabilmek için ciddi mahiyette bölgenin demografik yapısı üzerinde durmaktaydılar. Bu bağlamda nüfus dezavantajlarını lehlerine çevirmek ve göçleri örgütlemek maksatlı kurulan Rum Muhacirin Cemiyeti - Kordus,²¹ 1 Kasım-27 Aralık 1918 tarihleri arasında İstanbul'dan Anadolu'ya dokuz vapur seferi yapmıştır. Bu göçmenler arasında çok sayıda asker, çeteci, casus olduğu bilinmektedir.²²

Diğer taraftan, Türk hükümet yetkililerinin, hızla yoğunlaşan işgaller karşısında içine düştükleri durumdan faydalanan Pontusçular ve Ermeniler, daha çok Ruslardan aldıkları silah ve cephane başta olmak üzere lojistik desteği, mütareke şartları gereğince Karadeniz sahiline serbestçe yanaşabilen Yunan gemilerinden alabilmekteydiler. Sözde Yunan Kızılhaç görevlisi olarak bilinen çoğu subay tarafından, ilaç ve sıhhi malzeme diye nitelendirilen ve Türklere karşı kullanılacak olan silah ve cephaneler, kolaylıkla sahilden iç bölgelere sevk edilmekteydi.²³

etmiştir. Cemiyetin üyeleri arasında zenginlerin ve aydınların bulunmasına rağmen örgütlenmeyi kilise ve din adamları yürütmüştür. Bu nedenle Patrikhane, metropolthane, kilise ve okul olan her yere Pontus hareketi kolayca ulaştırılabilmıştır. Hızla genişlemeye başlayan Pontus Cemiyeti'nin kurmayı tasavvur ettiği idari yapının sınırları; merkezi Trabzon veya Samsun olmak üzere Batum'dan İnebolu'nun batısına kadar Karadeniz kıyılarıyla bugünkü Kastamonu, Çankırı, Yozgat, Sivas, Tokat, Amasya, Gümüşhane ile kısmen Erzincan illerini kapsamaktaydı. Ayrıca işaret edilen sözde din adamları Rum ve Ermeni ihtilalcileri destekledikleri gibi Türkiye'de mezhep ayrılığını da körüklemekteydiler. Türk İstiklal Harbi, *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, C. 6, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1974, s. 282-283.

²⁰ Ralph H. Magnus, *Documents On The Middle East*, Washington D.C.: American Enterprise Institute, 1969, s. 28; Y. Hikmet Bayur, "Kuvâ-yı Milliye Devrinde Atatürk'ün Dış Siyasa ile İlgili Bazı Görüş ve Davranışları", *Belleten*, 20/80 (Ekim 1956), s. 671-677; Ali Güler, *İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilatları*, Ankara, 1988, s. 62-66.

²¹ Bahsi geçen örgüt hakkında bkz. E. Zekâî Ökte, "Yunanistan'ın Kourdurduğu Gizli İhtilâl Cemiyeti-Kordus", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 40 (Ocak 1971), s. 20-23.

²² M. Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1959, s. 154-155.

²³ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1991, s. 65, 238-239; Pontusçular silahlı hareketin yanı sıra propagandaya büyük önem vermekteydiler ve 4 Mart 1919 tarihinde İstanbul'da, "Trabzon'da bir Rum Cemiyeti kurmak için

Karadeniz sahillerinde Rum Pontus Devleti'ni ihya etmek amacıyla harekete geçmiş olan ve Mondros Mütarekesi'nden sonra iyice azıtan Rum militanlar, özellikle İngilizlerin verdiği destekle silahlı çetelerin nüfuzlarını arttırarak, Tokat'ın Erbaa, Niksar ve Reşadiye kaza ve köylerini basarak katliamlara girişmişlerdir. Rum çetelerinin bu bölgelerde köyleri bastıkları, ırza geçtikleri, Müslümanları öldürdükleri, evleri yakıp malları gasp ettikleri arşiv belgeleri ile sabittir.²⁴ Özellikle Tokat'ta azınlık durumunda olan Rumların, merkezi Samsun olmak üzere Tokat'ı da içine alan bölgede Pontus Devleti kurmak istemeleri, Tokat halkının tedirginliğini daha da arttırmıştır. Bu doğrultuda, çeteciler bir taraftan da İstanbul'daki İngiliz yetkililerine müracaat etmek suretiyle, "can ve mal güvenliklerinin kalmadığını, Türklerin gayrimüslimleri taciz ettiklerini" de iddia etmişlerdir. Bu türden yaklaşımlarının ardında gerek kendi yaptıklarını ört-bas etme gayelerinin gerekse mütarekenin 7. maddesine göre bölgenin İngilizler tarafından işgal edilmesine zemin hazırlamak gayesinin yattığı düşünülebilir.

Bütün bu olanlar karşısında devletin parçalandığını, Türk milletinin varlığının ve geleceğinin tehlikeye düştüğünü görenler duruma başkaldırmışlardır.²⁵ İşaret edilen gayelerle harekete geçen Rum ve Ermeni çetecilerin eylemlerinin önlenmesi amacıyla Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde olduğu üzere Tokat bölgesinde de Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. *Kuvâ-yı Milliye* teşkilatlanmasının ilk nüvesini oluşturan bu hareket kısa süre içerisinde silahlı mücadeleye ve direnişe dönüşmüştür.²⁶ Özellikle Tokat halkı ve mülki kadrolar Pontus saldırıları özelinde 25 Şubat 1919 tarihinde Müdafaa-i Hukuk'un Samsun'a bağlı bir şubesini kurmuşlardır. Ayrıca Yoğurtçuoğlu İbrahim Bey, "Karadeniz-Rum Cemiyeti"nin kurulmasına engel olunmasını

çalışacağını" resmen ilan eden bir Pontus gazetesi çıkarılmaya da başlanmıştır. Bkz. Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, Ankara: TTK Yayınları, 1989, s. 32.

²⁴ Tokat çevresi ve köyleri özelinde (Halilalan köyü, Erbaa kazası, Şeyhli ve Karayük köyleri, Serpin, Turhal) Rum çeteciler tarafından gerçekleştirilen saldırı eylemlerinde ciddi sayıda Türk nüfus katledilmiş ve meskenler tahrip edilmiştir. Yapılan incelemeler sırasında Rum çetecilerin kendi evlerinin bodrum ve odalarını birer işkence sahası haline getirdikleri anlaşılmıştır. Çeteciler saldırılarını yaptıklarında kendilerine katılmayan ve yaptıklarını tasvip etmeyen Rumlara ve ailelerinde de işkence etmekten çekinmemişlerdir. Esasında buradaki kendi halklarına yaptıkları işkenceleri sanki Türklerin yaptığı şeklinde de bir iddia ileri sürerek, İtilaf unsurlarına ve kamuoylarına propaganda yapmışlardır. Bu sayede işgalci İtilaf güçlerinin kendilerine yardım sağlayacakları ümidine kapılmışlardır. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi* (BOA), DH.EUM.AYŞ. / 73 - 35, (29.07.1921). Cinlioğlu bölgede durumun ne derece dramatik neticelere ulaştığını şu ifadeleri ile dile getirmektedir: "Rumlar, İstanbul hükümetinin içine düştüğü aczi sezer sezmez zulümlerini artırdı, Tokat-Erbaa yolunu keserek birçok canlar yaktılar. Artık olaylar birbirini kovalamaya başladı. Çamlara sarılıp yakılan, kazığa vurulan, elleri kolları bağlanıp ırmaklara atılan, baba ve analarının gözleri önünde namusları çiğnenen Türklerin sayısı belirsizdi. Bu acıklı hal karşısında Türk köylerini büyük bir korku kapladı... Rum köylerine ne jandarma ne tahsildar gidemez oldu. Hatta Rumların menfaatlerine uygun bir iş için bile bir Rum köyüne jandarma göndermek gerekince Metropolit vekiline söylenir, bir kılavuz alınır, öyle gönderilirdi." Halis Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat -Dördüncü Kısım-*, Tokat: Barış Matbaası, 1973, s. 73-74., Sebahattin Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011, s. 361.

²⁵ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 1, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991, s. 91-92.

²⁶ Ali Sarıkoyuncu, "Zonguldak ve Havalisinde Millî Mücadele'ye Zarar Verici Faaliyetler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8/23 (Mart 1992), s. 356.

istemmiş ve Tokat'ta "Karadeniz Müdafaa-i Hukuk Derneği" ile doğrudan bağlantılı bir Müdafaa-i Hukuk şubesinin kurulmasına ön ayak olmak suretiyle bölge halkını bölücü unsurlara karşı ortak hareket etmeye yönlendirmiştir.²⁷

Bu gayretler sonrasında da "Karadeniz Türkleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" Tokat Şubesi kurulmuştur. Tokat ve çevresinde faaliyet gösteren Müdafaa-i Hukuk Derneği'nin 20 Mart 1919 tarihinde Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Derneği'ne katılmak istediği de bilinmektedir. Şube Anadolu'nun ve Türklerin kaderini ilgilendiren her konuda halkı bilgilendirerek kurtuluş için gerekli halk desteğini sağlamaya çalışmıştır. 15 Mayıs 1919'da Yunanların İzmir'i işgal etmeleri Tokat halkı tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Diğer taraftan Tokat'ta kurulan Redd-i İlhak Heyeti Reisi ulemadan Ömer Efendi, Erbaa Redd-i İlhak Heyeti Reisi Ali Kerami, Niksar Redd-i İlhak Cemiyeti Reisi eşraftan Şeref Efendi-zâde Mahir, Reşadiye Redd-i İlhak Cemiyeti Reisi Ahmet, Zile'de Müdafaa-i Hukuk-ı Osmanî Cemiyeti Reisi Rıza, Müftü Vekili Avni, Belediye Reisi Arif beyler bölgede Millî Mücadele'yi destekleyen liderlerdi.²⁸ Tokat ve bağlı kazalarında toplumun önde gelen liderlerinin gayretleriyle bir ay gibi kısa zaman zarfında ciddi sayıda miting düzenlenmiştir. Bu mitinglerin yanında İstanbul'daki müttefik güçlerin temsilciliklerine Tokat'tan işgalleri kınayan protesto telgrafları gönderilmiştir. Toplantılar ve mitingler düzenleyen bu millî teşekküllerin hedeflerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ayrılıkçı grupların çıkardığı isyan ve saldırılarla mücadele etmek,
2. Cepheye asker ve erzak göndermek,
3. Millî Mücadele karşıtı kişi ve kuruluşlarla mücadele etmek,
4. Millî birlik ve beraberliği kuvvetlendirecek propagandalar yapmak.²⁹

Mütareke sürecinde hukuk dışı uygulamalar ve işbirlikçi grupların da desteği sayesinde bölgedeki Rumlar hedeflerine ulaşmışlar ve şikayetleri üzerine harekete geçen İngiliz makamları şayet asayiş sağlanmazsa bu sahaları işgal edeceklerini bildirmişlerdir. İngiliz makamlarınca verilen bu notalar üzerine endişeye kapılan Damat Ferit Paşa, dönemin Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in çözüm bulunması yönündeki tavsiyesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın bölgeye gönderilmesini kabul etmiştir.³⁰ Bu sayede Mustafa Kemal Paşa'ya Anadolu'ya geçme, milleti teşkilatlandırma ve bu teşkilatın başına geçerek Millî Mücadele'nin lideri olma imkânı doğmuştur.

²⁷ Kâzım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922*, Ankara: TTK Basımevi, 1985, s. 3-8.

²⁸ Haluk Selvi, Bülent Cırık, *Millî Mücadele'de TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, Ankara: TBMM Basımevi, 2. baskı, 2020, s. 362-363.

²⁹ Mütareke sonrasında Tokat ve çevresi dahil olmak üzere İngilizlerin de destek verdikleri Pontus fikrine kapılan ayrılıkçı işbirlikçilerin temasa geçtikleri İngiliz temsilci Salter himayesinde Metropolit Germanos'un başkanlığında bir örgüt kurulmuştur. Örgütün Karadeniz sahası başta olmak üzere özellikle Tokat, Niksar, Merzifon, Erbaa bölgelerinde yapılandırılması kararlaştırılmıştır. Pontus ayaklanması sırasında en kuvvetli direniş adı geçen sahalarda icra edilmiştir. Hamit Pehlivanlı, "Tarih Perspektifi İçinde Pontus Olayı: Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 10/29 (Temmuz 1994), s. 362-363.

³⁰ İsmet Türkmen, *İsmail Fâzıl Paşa Askerî-Siyasî Hayatı ve Fikirleri (1856-1921)*, Ankara: Altunpost Yay., 2015, s. 60-61.

Olağanüstü yetkilerle Anadolu'ya hareket eden Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ulaştığı ilk günlerde özellikle üzerinde durduğu mesele, 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanlar tarafından işgali olmuştur. Paşa, Havza'da iken 28 Mayıs 1919 tarihinde valiliklere, mutasarrıflıklara, ordu komutanlarına gönderdiği tamimle bu mitinglerin daha etkin ve yaygın mahiyette gerçekleştirilmesini, halk katılımının sağlanmasını bildirmiştir. Ülke sathında mitinglerin yaygınlık kazanmasının yanında bu tamim sonrasında İtilaf devletlerinin İstanbul'daki temsilciliklerine de protesto telgrafları çekilmiştir.³¹ Bu süreçte, Niksar'dan 4 Haziran 1919'da İtilaf devletleri temsilcileri ve ABD Başkanı Wilson'a Redd-i İlhak Heyeti Reisi Mahir ve diğer üyeler tarafından gönderilen şu protesto telgrafi çok dikkat çekicidir: "Felâketler karşısında hep birleştik, bugünkünden kuvvetli bir Türklüğü tarih görmemiştir. Bizi hayvan sürülerine geberterek aranızda taksim eylediğiniz için size nefret! Biz dünyalara kâfi gelecek kadar birçok milletler bıraktık. Koca bir saltanatın kaybını gördük, felâketzede olduk, fakat artık öz Türklüğe reva gördüğünüz tecavüzler bize sizin insan kalbi taşımadığınıza kanaat veriyor. Efendilerimiz kıldığınız milletlerin bize asla merhamet etmeyeceklerine kaniyiz, camilerimizde ve Allah'ımızın huzurunda üç günden beri bilâ fasıla dua ve ibadet ederek bu millî felâketi zikrediyoruz. Ey medeni kavimler ve ey ağızından adalet ve hakkaniyet kelimelerini bırakmayan milletler biliniz ki, bizi öldürecek yere ihya ediyorsunuz. Milliyet hissini bizde günden güne artırıyor, bizim kalplerimizi fethedecek yerde kin ve nefretimizi kazanıyorsunuz. Bin senelik muazzam bir milletin kin ve nefretine galebe edecek kuvvete aşk olsun. Bizi ihmal etmemenizi insaniyet namına rica ederiz."³²

Protesto telgrafının hemen sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın mücadelenin daha geniş bir zemine yayılması yönündeki direktifleri ile özellikle İzmir'in işgali sonrasında bütün yurt sathında olduğu üzere Niksar'da da 12 Haziran 1919 tarihinde protesto mitingi gerçekleştirilmiştir. Mitingler sonrasında halk, İtilaf devletlerini ve işgal eylemlerini protesto ederek, tek taraflı uygulanan mütareke maddelerini kınayan telgraflar göndermişlerdir.³³ Miting ve kınama telgraflarında kullanılan dil dikkat çekicidir: "Hukukun hamisi olduğunu iddia eden Wilson'a ve diğer değerlere müracaat ediyoruz. Artık bizim feryatlarımıza kulak tıkamayınız, bizim tamamîyet-i mülkiyemize, mevcudiyet-i milliyemize tecavüzü ve bu tecavüzde devamı kastediyorsanız en kısa yol bizi öldürmektir. Geliniz öldürünüz. Biz Türk olarak en küçük vatan parçasının Türk kalmasını istiyoruz. Siz de buna söz vermişsiniz. Şimdi ise sözünüzde durmadığınızı görüyoruz. Anadolu'ya uzatılacak bir tecavüz bizi öldürmek için uzatılan bir adımdır. İnsaniyet ve adalet namına bu suikasttan vazgeçmenizi rica ediyoruz".³⁴

³¹ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, (Eylül 1953), Vesika: 92; Ramazan Tosun, "Millî Mücadele'de Sivas'ın Yeri ve Önemi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 12/34 (Mart 1996), s. 71.

³² BOA. AVRK. 835/50.

³³ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev Cilt: 1 (1919-1920)*, 4. Baskı, Yay. Haz. İsmail Arar vd., Ankara: TTK Yay., 1999, s. 35-37; Mehmet Şahingöz, "Millî Mücadele'de Protesto ve Mitingler", *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 15, s. 727.

³⁴ Tokat ve çevresinden başta Amerika ve İngiltere olmak üzere diğer İtilaf güçleri makamlarına ve İstanbul Hükümeti'ne Anadolu'daki işgallere yönelik protesto telgrafları çekilmiştir. Diğer taraftan bu telgraflar ve işgallere yönelik alınan tedbirleri içeren telgraflar dönemin Tokat Mutasarrıfı Kadir Bey tarafından 9.

Miting ve protestoların yoğunluk kazandığı günlerde Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a giderken 26-27 Haziran 1919 tarihinde Tokat'a gelmiş ve bir gece kaldıktan sonra buradan ayrılmıştır. Erzurum Kongresi'ne katılım sağlamak üzere sancak merkezinden Hamamcıvâde Rifat (Arkun), Reşadiye kazasından da kongre sırasında tüzük komisyonuna seçilecek olan emekli askerî kâtip Sabri Efendi Erzurum'a gönderilmiştir. Burada dikkat çeken bir husus ise Erzurum Kongresi'ne giden bu iki ismin Sivas Kongresi'ne katılmamasıdır. Mustafa Kemal Paşa, millî bütünlüğü sağlayacak kararların alınarak millete duyurulması ve ülkenin değişik yerlerinde kurulmuş olan cemiyetlerin³⁵ tek çatı altında toplanmasının önem taşıdığını düşünmüştür. Bunun gerçekleştirilmesi için, memleketin ileri gelenlerinin, idari görevlerdeki yüksek kademe personelin, kurulmuş olan cemiyetlerin ileri gelenlerinin ve milletin güvenini kazanmış olan kimselerin bir genel toplantıya çağırılması ve bunlar arasında fikir birliğine varılmasının gerekliliği düşünülmüştür. 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında önemli kararların alındığı Sivas'ta Tokat, Bekir Sami Bey tarafından temsil edilmiştir.³⁶ Sivas Kongresi sürecinde temsil gücü giderek artan ve fiilen seçimler hedefine yönelen Heyet-i Temsiliye 13 Eylül ve 23 Eylül günlerinde yayınladığı tamimlerle Anadolu'da seçim işlerini teşkilatlandırmaya başlamıştır.³⁷

Ordu Komutanlığı'na iletilmiştir. Bu telgraflara yönelik Mustafa Kemal Paşa protesto girişimlerinin yanında miting düzenlemenin etkili olacağını bildirmiştir. Anadolu'nun yer yer işgali sırasında Tokat ve çevresinde yapılan miting ve protestolar hakkında bkz. Mehmet Şahingöz, *İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1986.

- ³⁵ İstanbul yoğun bir siyasi faaliyet içindeydi. Memleketi kurtarmak amacını güden her beş on kişi bir araya gelerek bir siyasi parti kuruyordu. Bazı vatanseverler yerel Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurmuşlardı. 26 Kasım 1918'de İzmir'de Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti 1 Aralık 1918'de Edirne'de Trakya-Paşaeli Cemiyeti ve 4 Aralık 1918'de İstanbul merkezli Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, İzmir'in işgalinden bir gün önce İzmir'de Redd-i İlhak Cemiyeti ve merkezi İstanbul'da olan Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ve Kilikyallılar Cemiyeti kurulmuştu. Bütün Doğu Karadeniz bölgesine yayılmış ve yerleşmiş olan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti de 12 Şubat 1919'da kurulmuştu. Abdullah Saydam, "Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 6/17 (Mart 1990), s. 430-431.
- ³⁶ Ercüment Kuran, Sivas Kongresi'ne Tokat'tan bir temsilcinin katılmadığını söyler. Erzurum Kongresi'nde Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilen Bekir Sami Bey'in Tokatlı olması sebebiyle kongrede sancağın bu şekilde temsil edildiğini düşünmektedir. Bkz. Ercüment Kuran, "Millî Mücadele'de Tokat", s. 213.
- ³⁷ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz 1*, Sad. Faruk Özerengin, İstanbul: Emre Yayınları, 1993, s. 364-365. *The Times*'da, Sivas Kongresi'nin İstanbul Hükümeti üzerindeki tesirine ilişkin, "Türk Hükümeti'ne Baskı" başlıklı yazıda özetle şu ifadeler yer verilmiştir: "Hükümet, Erzurum ve Sivas kongrelerinin kararlarına saygı duyacaktır. Türklerin Barış Konferansı delegeleri, milletin güvenini kazanmış kişiler arasından seçilecektir. Merkezî hükümet bu kararları kabul ederse, diğer sorunlar Mustafa Kemal'e göre kolayca çözülebilir. Birçok kaynaktan aktarılan söylentilere göre, siyasî suçlulara genel bir af verilmesine -bittabi katliamlardan, sürgünlerden ve katliamlardan suçlu kişilere verilecek olursa- İtilaf yetkilileri tarafından itiraz edilecektir. Savaş esirlerine işkence yapanlar ve Damat Ferit Paşa'nın, tutuklanması da bunlara dahil olacaktır." Bkz. "Pressure on Turkish Government", *The Times*, 15 October 1919, p. 11.

Müttefik güçlerin mücadeleyi itibarsızlaştırmaya çalıştıkları günlerde³⁸ Mustafa Kemal Paşa, 11 Ekim 1919 tarihinde yayınladığı bir tamimle Müdafaa-i Hukuk merkezlerine mevcut durumu duyurmuş ve *Mebuslar Seçimine Mahsus Kararname* gereği, son Osmanlı seçimleri olarak kabul edilen 1919 seçimlerinin yapılması kararlaştırılmıştır.³⁹ Yapılan seçimlerde Tokat Livasından Ömer Fevzi Efendi, Ahmed ve Şevki Beyler mebus seçilerek İstanbul'a gönderilmişlerdir.⁴⁰

12 Ocak 1920'de çalışmalarına başlayan Meclis-i Mebusan'da görev alan milletvekillerini oldukça ağır bir sorumluluk beklemektedir.⁴¹ Osmanlı Mebusan Meclisi'nin millî sınırlar içinde tam bağımsız yeni bir devletin esaslarını kapsayan Misak-ı Millî'yi kabul etmesinin ardından 16 Mart 1920'de İstanbul resmen işgal edilmiştir.⁴² İtilaf devletleri istedikleri barış şartlarına Türk milletini boyun eğdirmek için büyük çaba sarfetmişlerdir. Takip eden günlerde işgalci kuvvetlerin artan baskıları karşısında Salih Paşa Kabinesi de istifa

³⁸ Sivas Kongresi sırasında gelişmeleri yakından takip eden ve burada lider kadro ile yakın temas sağlamış olan Amerikalı gazeteci E. L. Browne'ın gözlemleri *The Times*'ta haber yapılmıştır. "Türklerin Büyük Britanya'ya Düşmanlığı ve Mustafa Kemal'in Suçlamaları" başlıklı yazıda şu ifadelere yer verilmiştir: "Kısa bir süre önce Sivas'tan dönen ve milliyetçi liderlerle çok sayıda görüşme yapan bir Amerikan gazetesi muhabiri, millî direnişin liderinin güçlü bir şekilde İngiliz karşıtı duygularını açığa vurmuştur... Mustafa Kemal'in İngiltere'nin Türkiye'yi yıkmak istediğini söylemesi gülünçtür. Ancak onlara ilham veren acılar açıktır. Yayınları, Türk köylülerin veya ılımlı partilerin görüşleri ne olursa olsun, direnişin İttihat ve Terakki Partisi'nin mücadele örgütü olabileceği inancını doğrulamaktadır." Bkz. "Turkish Hostility to Britain Mustapha Kemal Accusations", *The Times*, 25 October 1919, p. 11.

³⁹ Mesut Aydın, "Yeni Türk Devleti ve Misak-ı Millî", *Türkler*, C. 16, s. 58. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri için bkz. Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, s. 54 vd.

⁴⁰ Heyet-i Temsiliye'nin mebus seçilmesini istediği isim Tokat'tan eski valilerden Bekir Sami Bey'dir. Fakat Heyet-i Temsiliye'nin bizzat tespit ettiği bu isimden başka diğer bölgelerde de olduğu gibi her ilin Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinden isimler gelmiştir. Tokat'tan 20 Ekim'de bildirilen adaylar Rifat ve Nuri Beylerdir. Bu süreçte son derece dikkatli davranan Heyet-i Temsiliye, tartışmalı görünebilecek isimlerin Müdafaa-i Hukuk adına adaylıklarını koymalarını tasvip etmemiştir. Tokat örneğinde de olduğu üzere seçimler Heyet-i Temsiliye'nin yoğun ve titiz çalışmaları sonucunda kendi inisiyatifinde gelişmiştir. Heyet-i Temsiliye mümkün olduğunca her bölgeden adaylığını koyan mebusları kendisi tercih etmek istemiştir fakat Heyet-i Temsiliye'nin bu tarz çalışması tam anlamıyla bir sonuç vermiş değildir. Bkz. Taha Niyazi Karaca, *Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Geçiş Sürecinde Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004, s. 226-227, 292. Hükümetin heyetleri oluşturmadaki hassasiyetine ilişkin Tokat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Heyet-i Temsiliye'ye çekilen telgrafı örnek gösterebiliriz: "Ahmet Fevzi Paşa'nın teşkil ettiği, Heyet-i Tahkikiye ile temas ettik. Memurin vesaire hakkındaki tahkikat-ı sathiyeleri blöften ibaret olup buralara göndermekten maksat, sırf Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Teşkilât-ı Milliye hakkında icrâ-yı tahkikattan ibarettir. Ahalinin Müdafaa-i Hukuk'a karşı temayülâtını ve Teşkilât-ı Milliye'nin suret-i idare ve iâşesini tetkik etmekle beraber Müdafaa-i Hukuk'un merkezî hükümete karşı vaziyetini nahoş ve mebusanın İstanbul'da toplanmasını münasip gösterecek gibi idare-i kelâm ettiklerini anladık. 23 Teşrinisani (Kasım) 1919." Asarkaya'ya göre seçimler sırasında şahsi hırs ve istekler etkili olmuştur. Tokat'ta da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Bekir Sami Bey'in seçilmesi emrini almasına rağmen şahsi hırsları bu şahsın seçilmesini engellemiştir. Öyle ki, Teftiş Heyeti ile Tokat'a gelen Fevzi Paşa'ya birbirlerini ve seçimlerde yolsuzluk yapıldığını şikâyet etmişlerdi. Bkz. Halis Asarkaya, *Ulusal Savışta Tokat*, Tokat: Tokat Basımevi, 1936, s. 34-38. Bu telgraf 26 Kasım 1919 tarihinde Heyet-i Temsiliye toplantısında da okunmuştur. Bkz. Uluğ İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2020, s. 106. Anadolu'da seçimler sırasında yolsuzlukların yapıldığına ilişkin haberlerin yoğunlaşması üzerine Dahiliye Nezareti tarafından Tokat'a Mülkiye Müfettişi Hacı Hüsnü Bey gönderilmiştir. *Vakit*, 22 Kânunuevvel 1335/22 Aralık 1919, no: 764. Tokat Mebusu Ahmed hakkında şikâyetler üzerine yapılan inceleme üzerine iddiaların asılsız olduğuna dair bir rapor hazırlanmış ve bu rapora dayanarak Ahmed Bey'in mebusluğu tasdik olunmuştur. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 2. İctima (22 Kânunusani 1336/22 Ocak 1920), s. 14.

⁴¹ Mahmud Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara: 1970, s. 49.

⁴² Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 1, s. 44-49.

etmek zorunda kalmış, 5 Nisan 1920'de Damat Ferit Paşa dördüncü defa sadarete getirilmiştir.⁴³ Takip eden günlerde Damat Ferit Paşa, Millî Mücadele'nin önde gelenlerinin içinde yer aldığı isim listesini İngilizlere vermiştir. Bu isim listesinde İsmail Fâzıl Paşa da yer almıştır.⁴⁴ Gerek Kuvâ-yı Milliye'ye gerekse de ulusun istek ve kararlılığına karşı koymaya çalışan padişah, 11 Nisan'da Mebuslar Meclisi'ni dağıtmıştır.⁴⁵ Fakat İstanbul Hükümeti'nin ve padişahın hiçbir girişimi, 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına engel olamamıştır.

4. TBMM'de Tokat'ın Temsili Meselesi

Ankara'da toplanan mecliste Tokat, Mehmet Rıfat (Arkun), Rıfat (Hamamcıoğlu), Hamdi (Mütevellioglu), Mustafa Vasfi (Süsoy), Nazım (Eski Harput Valisi) ve İzzet (Gençağaoğlu) Beyler tarafından temsil edilmiştir. Türk milletinin rüştünün tecelligâhı olan TBMM'ye Tokat'ın millî hassasiyetini taşıyan Mehmet Rıfat Bey, Millî Mücadele'nin kritik bir döneminde 16 Temmuz 1921 tarihinde cepheye gitmek üzere şu önergeyi vermiştir: "Gerçi askerlik etmedim ise de fitratan cesurum, iyi ata biner, güzel kurşun atarım... Günde dört saat maşiiyen yürürüm. Açıkta toprak üzerinde palto ile yatarım. Cepheye gideceğim. Fırsat bulursam birkaç düşman geberteceğim."⁴⁶

Ankara'da meclisin güçlü kadrolarca teşekkülü, İtilaf güçleri ile hareket eden Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni millî direniş hareketinin güçlenmesini engellemeye yönelik yeni önlemler almaya sevk etmiştir. Tokat ve çevresinde bu hedefe 14 Mayıs ve 21 Haziran 1920 tarihleri arasında Zile'de ulaşmaya çalışmıştır.⁴⁷

Zile, Millî Mücadele'de gerek İstanbul Hükümeti gerekse İtilaf devletleri açısından oldukça stratejik bir öneme sahipti. Sahanın stratejik önemi Karadeniz ve Orta Anadolu ile bağlantı noktasında olmasının yanında Yunanlıların bölgedeki emellerinden kaynaklanmaktaydı. Gerçekleştirilen isyan hareketlerinin hızla kaza ve köylere sıçramasının nedeni İstanbul'da hazırlanan planların uygulanması için bölgede teşkilat kurmuş olan isyancı elebaşları ve gerekli talimatı vererek beraberlerinde getirdikleri

⁴³ "Mütarekenin imzasından başlayarak derece derece düzelmeye yaklaşan siyasi durumumuzu, milliyet adı altında meydana getiren karışıklıklar korkunç bir hale getirmiş ve buna karşı şimdiye kadar alınmaya çalışılan barışçı tedbirler faydasız kalmıştır. Son zamanlarda görülen olaylardan anlaşıldığına göre bu isyan halinin sürüp gitmesi, Tanrı korusun, daha korkunç hallerin çıkmasına temel olabileceğinden, mevcut karışıklıkların tertipçileri ve kıskırtıcıları hakkında kanun hükümlerinin uygulanması..." Sadeleştirilmiş asıl metin için bkz. Tansel, *Mondrostan Mudanya'ya Kadar*, C. 3, s. 80-85.

⁴⁴ Bu listede şu isimler yer almaktadır: "Kazım Paşa, Ali Fuat Paşa, Remzi Paşa, Abdülkerim Paşa, Nihat Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa, Hasan Rıza Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Hüsnü Paşa, İsmail Fâzıl Paşa, Cafer Tayyar Bey, Ahmet Selahattin Bey, Hüseyin Selahaddin Bey, Selahaddin Adil Bey, Ömer Lütfi Bey, İsmet Bey, Galip Paşa, Hayri Bey, Salih Bey, Ahmet Rıza Bey, Seyit Bey..." Bkz. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 3, s. 85.

⁴⁵ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 3, s. 80-85.

⁴⁶ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919- 1923)*, C. 3, Ankara: TBMM Vakfı Yay., 1995, s. 914.

⁴⁷ *Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, C. 6, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1974, s. 52-57.

paraları bu kişilere dağıtan İngiliz ajanlarıydı.⁴⁸ Mustafa Kemal Paşa, merkezi Sivas'ta bulunan 3. Kolordu Kumandanı Selâhaddin Bey'e 15 Mayıs 1920 tarihli telgrafta isyancıların tedibini emretti.⁴⁹

Bölücü unsurlar propaganda faaliyetlerini en başta TBMM'yi etkisiz hale getirme düşüncesinde hareketle Ankara ve çevresinde yoğunlaştırdılar. Değişik riskler ve zorluklar içeren ve memleketin hemen her bölgesinde ortaya çıkan bu ayaklanmaların bazıları, millî hareketin merkezi olan Ankara'ya yakınlığı dolayısıyla özel önem taşımaktaydı. Bu saha içinde yer alan Zile'de başlayan isyanın çıkış nedenlerine bakıldığında görülür ki bölgede özellikle halkın dinî hassasiyetleri kullanılmaya gayret edilmişti.⁵⁰ Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı Bey, 6 Aralık 1921 tarihli konuşmasında isyanın yarattığı tesiri şu ifadeler ile ortaya koymuştur: "Zile gibi ticaretgâh bir kasabayı kül yığını haline getirmiştir... Çıkardıkları isyan İstanbul'dan aldıkları talimat ve kendilerine verilen telkinat neticesidir. İsyancıların elindeki mektubun altında halife ordusu başkumandanı imzası bulunuyordu."⁵¹ Sırrı Bey, isyanın bastırılması ve sonrasında yapılmış olan tahkikatların neticelerini de belgeleri ile meclis gündemine taşımıştır.⁵² Millî kuvvetlerin Zile'deki isyanı bastırmaları sonrasında asilerin elebaşları

⁴⁸ İngiliz istihbaratı ve ajanlarının Millî Mücadele dönemindeki faaliyetleri ve eylemleri için, Bkz: Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, TTK Basımevi, Ankara 1995.

⁴⁹ İsmet Türkmen-Y. Emre Tekinsoy, "TBMM Zabıt Cerideleri ve Gizli Celse Zabıtlarına Göre Postacı Nazım ve Zile İsyanı", *Tarih ve Kültürüyle II. Zile Sempozyumu (06-09 Ekim 2011)*, Tokat: Zile Belediyesi Kültür Yay., 2011, s. 423-424. Dâhiliye Vekili Refet Bey 4 Ekim 1921 tarihli meclis gizli oturumunda yaptığı konuşmasında isyanın doğrudan doğruya İstanbul'dan telkin edildiğine işaret etmekle birlikte, "Zile hadisesini yapan Postacı Nâzım"ın İstanbul Hükümeti kontrolünde olduğuna işaret etmektedir. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre I, Cilt 2, İçtima 86 (Celse 2), 4. 10.1337, s. 262-264.

⁵⁰ Din olgusundan hareketle hâkimiyet kurma, toplumu harekete geçirme ve toplumsal birliği sağlama açısından Millî Mücadele dönemi için bkz. Halis Karaaslan, *Millî Mücadele Döneminde İç İsyanların Çıkışında Dini Faaliyet ve Propagandanın Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1997, s. 75-90. Zile ve çevresinde patlak veren hadiselerin temelinde, bu isyanın öncesinde Yozgat ve havalisinde yaşanan ayaklanmalar vardır. Yozgat'ta 5 Eylül-30 Aralık 1920 tarihleri arasında asilerden kurulan 500 kişilik Akdağmadeni Alayı'nın cepheye gönderilmek istenmesinden itibaren olayların giderek yoğunluk kazandığı dikkat çekmektedir. Bahsi geçen gönüllü alay, kurulduktan sonra ilk kez, Ankara'ya gönderilmek üzere Yozgat'a getirilmiş, 5/6 Eylül 1920 gecesinde bu alay içinden 49 kişi, Kuvâ-yı Milliye emrine girmek istemediklerini bahane ederek kaçmışlardır. İlhami Soysal, *Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler*, İstanbul: Bengi Yay., 2008, s. 146.

⁵¹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, Devre I, İçtima 123 (6. 12. 1337), C. 15, s. 54-58.

⁵² *TBMM ZC*, Devre I, İçtima 123, 6.12.1337, C. 15, s. 54-58. İsyanın bastırılmasını takip eden süreçte, bölgede TBMM'nin meşruiyetini engellemeye yönelik girişimlerin devam ettiği dikkati çekmektedir. Tokat Mebusu Nazım Bey, 4 Temmuz 1920 tarihinde Zile kasabasının kasten yakıldığı hakkında 24 Temmuz 1336 tarihinde bir soru önergesi vermiştir: "Zile kasabasının 4 Temmuz'da kasten yakıldığı ve bu harikin gayet feci olduğu alınan haberlerden anlaşılıyor. Heyet-i icraiyenin bu bapta izahat vermesini teklif ederiz." Bkz. *TBMM ZC*, Devre I, İçtima 39, 24.7.1336, C. II, s. 380. Bu suale Dâhiliye Vekâleti Vekili Dr. Adnan Bey şöyle yanıt vermiştir: "Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi ile mutasarrıflıkça icra edilen tetkikata nazaran 24-25.7.1336 sabahı Çapanoğlu Halit Bey'in beş yüz kişi ile Zile kasabasına taarruz ederek akşam üzeri kasabaya girmeğe muvaffak olduğu ve bilâhare kale civarındaki kuvâ-yı askeriye ve milliye ile vuku bulan müsademededen münhezimen firar ederek bu esnada usatın kasabayı ateşe verdikleri ve usatın bir hile yapmaları ihtimaline binaen askerinin ihtiyatlı hareket ederek kasabaya biraz geç yetişmesi ve memlekette su bulunmaması ve rüzgârın şiddetle vezanı gibi sebepler maatteessüf bin dört yüz hane ve sekiz dükkân ve sekiz cami ve bir medrese ve altı mektep ve yirmi beş kahvehane ve altı gazino ile Hükümet, Düyun-ı Umumiye, telgraflar ve reji binalarının muhterik olduğu anlaşılmalıdır." *TBMM ZC*, Devre I, İçtima 25, 7.6.1336, C. 2, s. 139. TBMM'ye yönelik isyanların bastırıldığı ve Millî

da dâhil olmak üzere birçoğu yakalanarak İstiklâl Mahkemelerinde yargılanmıştır. Tokat ve Zile yöresinde patlak veren ayaklanma kısa sürede I. TBMM’de de yankı bulmuş, isyana bizzat şahit olan vekiller isyanın nedenleri, süreci ve bastırılma yöntemleriyle yakından ilgilenmişlerdir.

Asayişin sağlanmasına yönelik önlemler alınmak istense de Tokat mutasarrıfının Ankara’ya gönderdiği raporlar sonuç alınmadığını ortaya koymaktadır. Pontus Rum çetelerine karşı kapsamlı mücadelenin verildiği günlerde meseleye yönelik diğer bir çözüm ise, Karadeniz yöresindeki Rum nüfusun bir kısmının güvenliği sağlamak için başka yerlere göç ettirilmesidir.⁵³ Bu doğrultuda; 3 Kasım 1923 tarihinde yapılan gizli toplantıda, “Ruslarla ticaret anlaşması yapılacağı, muhtacîne iki milyon liralık tohum yardımında bulunulacağı ve Tokat dağlarında hâlâ faaliyetlerde bulunan Rum çetelerinin tenkili için gerekli olan kuvvetlerin tahsisinin yanı sıra maddi bakımdan bu kuvvetlere her türlü desteğin sağlanacağı” kararları alınmıştır.⁵⁴ Rumlara karşı yapılan mücadele ve alınan kararlar sonucu Tokat ve Karadeniz yöresini Rum çetelerden kurtarmak mümkün olmuştur. Rumların başlattığı ayaklanmalar alınan kararlı ve vicdani tedbirler sayesinde 6 Şubat 1923 tarihinde ortaya çıkmamak üzere neticelenmiştir.

5. TBMM’ye Tokat’tan Çekilen Telgraflar

Birinci TBMM, Anadolu’nun işgalden kurtarılmasını ve tam bağımsızlık esasını kendisine temel gaye olmak üzere belirlemiş ve bu hedefe varıncaya değin kesintisiz mesaisini sürdürmüştür. Meclis, çalışmalarını kesintisiz olarak devam ettirdiği sırada kendi meşruiyetine yönelik isyan hareketlerini de bastırmaya çalışmıştır. Daha da önemlisi mücadelenin ilk günlerinde halkın kısmen verdiği destekle işgale uğramış sahaların kurtuluşu için cepheleri teşkilatlandırmıştır. Bu bağlamda teşkilatlanma sürecinin en kritik aşaması 1921 yılıdır ve bu yıl içerisinde cereyan eden İnönü Muharebeleri ve sonrasında elde edilen siyasi başarılar gerek cephede gerekse cephe gerisinde psikolojik bir rahatlama sağlamıştır. Bunun bir örneği de Birinci İnönü Muharebesi (9-11 Ocak 1921) sonrasında Erbaa’dan cephedeki askerlerimize destek amacıyla gönderilen tebrik telgrafıdır. Telgrafta, Ankara’da Ordu Kumandanlığına şöyle hitap edilmiştir: “2 Mart

Mücadele’nin siyasî ve askerî mahiyette giderek güçlendiği bu süreçte de Rumların bölge halkına yönelik saldırıları durmamıştır. Bu baskılar üzerine bölge halkının göçlerini engellemek maksadıyla TBMM Hükümeti, Şubat 1921 tarihinde tedbirler almıştır. Bu doğrultuda 8 Mart 1921 tarihinde Tokat, Ordu, Canik, Amasya ve Çorum livaları dahilinde silâh toplama ve asayiş sağlama kararı alınmıştır. Müslümanlara yapılan saldırıların yerel güçlerle durdurulamayacağını anlayan Ankara Hükümeti Nurettin Paşa’nın komutasında oluşturulan merkez ordusunu bu mücadelede görevlendirmiştir. Fakat Rum saldırıları tam manası ile durdurulamamıştır. Bu saldırıları ve alınan tedbirleri 11 Ağustos 1921 tarihli meclis görüşmelerinde dile getiren Tokat Mebusu Mustafa Bey, Erbaa’da Rumların İslâm köylerini yakıp yıktıklarını bildirmekte, bu arada kendi köylerini de yakarak İtilaf devletlerine “Türkler köylerimize saldırıyor” diye şikâyetinde bulduklarından bahsetmektedir. *TBMM ZC*, Devre I, İçtima 55, 22.8.1336, C. 3, s. 401-402; *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30.10.120.851.1.

⁵³ 10 Haziran 1922 tarihinde de bu konuda alınan bir kararda “Sivas mıntkasında fesadın Karadeniz sevahilinden idare edildiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple düvel-i İtilafiyeye mensup memur, temsilci ve zabitlerin tevkihi ve dahilde emin mahallelerde muhafaza ve ikameleri taht-ı karara alınmıştır.” denilmektedir. Ayrıca 2 Temmuz 1337 tarihli diğer bir karar da Rumların göç ettirilmesine dairdir.

⁵⁴ Ercüment Kuran, “Millî Mücadele’de Tokat”, s. 215-216.

1921. Kahraman ve şanlı ordumuzun Hakk'ın inayeti ile İnönü'de icra eylediği ikinci muzafferiyet hakkında mübeşşir telgrafnameleri hayat gibi gelmiş ve bir büyük kalabalık halinde toplanıp telgraf okunarak muzafferiyetin devamı için alkışlanmış olduğunu arz ve dualarımızın iblağına vasıtalarınızı istirham eyleriz ferman. Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Reisi Ahmet, Belediye Reisi Şevket, Eşraftan Abdullah, Hacı Hasan, Tüccardan Mevlüd, Ahmed, Neşet.”⁵⁵

Niksar'dan meclise gönderilen tebrik telgrafında ise şöyle denilmiştir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine. 2 Nisan 1921. İkinci İnönü Muharebesi'nde ve bütün cephelerde kahraman ordumuzun gösterdiği cesaret ve fedakârlıktan haberdar olan biz Niksarlılar Büyük Millet Meclisimize azimkâr kumandanlarımızı tebrik ettiğimizin arzına müsaraat eyleriz. Belediye Reisi (Hilmi).”⁵⁶

Birincisini takip eden İkinci İnönü Muharebesi sonrasında Türk ordusunun Eskişehir-Kütahya Muharebelerinde geri çekilmesi Yunanlıları ümitlendirirken, TBMM'de tedirginlik yaratmıştır. Bu gelişme üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın meclisin tam desteği ile başkomutanlık yetkilerini uhdesine alarak 7-8 Ağustos 1921 tarihinde “Tekâlif-i Milliye” emirlerini yayınlaması ile Türk milletinin topyekûn savaşı başlamıştır. Bu çalışmalar kapsamında tüm Anadolu'da olduğu gibi Tokat ve kazaları halkı maddi olarak da üzerlerine düşeni gerçekleştirerek, Tekâlif-i Milliye karşılığı olarak bir milyon üç yüz bin kuruşu orduya bağışlamışlardır.⁵⁷ Maddi desteğin yanına Erbaa'dan Sakarya Muharebesi öncesi Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlığına destek amacıyla şu telgraf da meclise gönderilmiştir: “Ankara'da Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine. 12 Ağustos 1921. Zat-ı samileri başkumandanımız oldukça ve sadık arkadaşlarınız olarak etrafınızda bulduğukça kahraman Türk ordusunun millî mücahedesinde daha ne harikalar doğuracağını kâinat görecektir. Zat-ı fehmetpenahilerini bütün hürmetlerim ve fedakâr genç alay subayları ve efradıyla hem bir vacip olan teveccühle ve hem de bağlılığımı temin ederek millî başarıların delaletleri ile pek yakında tecellisini ulu Mevla'mdan dilerim, efendim. 49. Alay Kumandanı, Sınıf Arkadaşınız Manisalı Binbaşı Süreyya.”⁵⁸

Anadolu'nun tüm sathından desteğin verildiği Türk harp tarihinde bir dönüm noktası olan Sakarya Muharebesi, 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihlerinde 22 gün geceli-gündüzlü devam etmiştir. Bu zorlu günlerde Tokat, Erbaa, Reşadiye ve Zile'den dua telgrafları gönderilmiştir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine. 27 Ağustos 1921. Vatan ve dinimize düşman olan Yunan ordusunun harekâtı akamete mahkûm ve millî şanımızı yüceltmekte olan azimkâr, kahraman ordumuza şükranla dolu olan bütün ahali başta ulema ve ayan ve eşraf olduğu halde hükümet önüne toplandılar. Memurlar ve askerler de tabii bu toplantıya iştirak ettiler, bütün mektep talebeleri geldi. Talebelerin

⁵⁵ Haluk Selvi, Bülent Cırık, *Millî Mücadele'de TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, s. 364.

⁵⁶ *Millî Mücadele'de TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, s. 364.

⁵⁷ *Açıksöz*, 25 Eylül 1921, No: 292.

⁵⁸ *TBMM ZC*, Devre I, İçtima 2, 29. 8. 1337, C. 12, s. 102.

konuşmalarından sonra kürsüye Mebus Rıfat Bey çıktı. Verdiği izahatla halk galeyana geldiği bir sırada belde müftüsü Ömer Efendi tarafından etkili bir dua edildi. Halk selam ve şükranlarının orduya iletilmesini talep etti. Ordunun muvaffakiyetinin temini için, düşmanın mahvedilmesi ve vatanımızdan çıkarılması için malen, bedenen her türlü fedakârlığın icrasına hazır bulunulduğu samimiyetle beyan edildi. Tokat Mutasarrıfı Mustafa Nadir.”⁵⁹

Sakarya Muharebesi’nin yaşandığı günlerde Zile’den gönderilen destek telgrafında ise şu ifadeler yer verilmiştir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine. 27 Ağustos 1921. Bugün Zile’de yapılan muazzam bir toplantıda düşmanın pervasız saldırılarını cesurca durduran muhterem ordumuza bütün milletin hürmetlerinin ve saygılarının arzına ve Misak-ı Millî dairesinde hukukumuz tasdik edilmedikçe müdafaada sebatla bu konuda her türlü fedakârlığın yapılmasına ve tek bir Türk kalıncaya kadar cihada karar verilmiş ve milletin umumi hürmetlerinin orduya tebliği Garp Cephesi Kumandanlığından istirham kılınmıştır. Müdafa-i Hukuk Reisi Kamil, Belediye Reisi Avni.”⁶⁰

Sakarya ırmağının doğusunda düşman ordusundan iz bırakılmadığı günlerde aralıksız devam eden büyük ve kanlı Sakarya Muharebesi yeni Türk devletinin tarihine, dünya tarihinde pek az rastlanan büyük bir meydan muharebesi örneği kaydetmiştir. Bu heyecanın tesiriyle Erbaa ve Zile’den Sakarya Zaferi’ni tebrik telgrafları ardı ardına çekilmiştir. Zile’den çekilen telgrafta şu ifadeler dikkat çekicidir: “Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine. 15 Eylül 1921. Yirmi bir günden beri devam eden Sakarya Meydan Muharebesi’nin muzafferiyet-i katiyyemizle nihayet bulduğunu müjdeleyen resmî tebliğ Zile’nin dağlarında ve yolda alınarak güzergâhıma müsadif yedi köyde umum ahaliye okundu ve müjdelendi. Zaten muzafferiyet haberine hazır olan bu saf halkın kalplerinin en derin köşelerinden kopan şükür sedalarını ellerini semaya kaldırarak yüce Allah’a gönderdiklerini arz ve Cenab-ı Hakk’ın sizlerle, ordumuz erkan ve efradına bahş ve ihsan buyurduğu mübeccel zaferden dolayı tebriklerimi takdim eylerim. Zile’nin Selas Köyü’nde Tokat Mutasarrıfı Nadir.”⁶¹

14 Eylül’de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile ilgili verilen önerge, 19 Eylül 1921’de onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bu önergeyle, Sakarya Zaferi’nin büyük kahramanı Mustafa Kemal Paşa’ya meclis tarafından vefa örneği gösterilmiş ve en büyük askerî rütbe olan “Mareşallik” ve “Gazilik” unvanı verilmiştir.⁶² Tokat’tan Mustafa Kemal Paşa’nın Gazilik ve Müşirlik unvanını tebrik maksatlı çekilen telgrafta şu ifadeler yer verilmiştir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine. 28 Eylül 1921. Gazilik ve müşirlik unvanının

⁵⁹ Millî Mücadele’de TBMM’ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar, s. 364.

⁶⁰ Millî Mücadele’de TBMM’ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar, s. 365.

⁶¹ TBMM ZC, Devre I, İçtima 68, 29.8.1337, C. 12, s. 102.

⁶² TBMM ZC, Devre I, İçtima 79, 19.9.1337, C. 12, s. 62-63.

uhde-i fehimanelerine tevcih suretiyle Büyük Millet Meclisi muhterem reislerine karşı kadirşinas vazifeyi ve minnettarlığı hakkıyla ifa eylediğine kani olarak samimi kalpten tebriklerimi arz eylerim, efendim. Tokat Mebusu Rifat.”⁶³

6. Sonuç

Tarih boyunca farklı medeniyetlerin merkezi olan Tokat ve çevresi, Türkler tarafından yurt edildikten sonra, haiz olduğu stratejik konumu da dikkate alınarak önemli bir idare ve kültür merkezî haline getirilmiştir. Bu kültür merkezinde 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde İtilaf devletlerinin de tahrik ve baskılarıyla yoğunlaşan Pontuşçuluk ve Ermenilik hareketleri, ülkenin içinde bulunduğu olumsuzluklara rağmen, Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele'nin lider kadrolarının gayretleriyle Türk milleti lehine çözüme kavuşturulmuştur. Mütareke sonrasında İngilizlerin de destek verdikleri Pontus fikrine kapılan ayrılıkçı işbirlikçiler, Karadeniz sahasında ve Tokat, Niksar ve Erbaa'da örgütlü bir şekilde hareket etmişlerdir. Buna rağmen en kuvvetli direnişle buralarda karşılaşmışlardır. Tokat, savaşın ve ayrılıkçı eylemlerin getirdiği zorlukları, bütün kurumlarıyla ve halkın psikolojisinde her bakımdan hissetmiştir. Millî Mücadele'de İtilaf devletlerinin işgalleri ve Rum ve Ermeni çeteci grupların saldırıları üzerine ilk protesto ve mitingler Tokat ve çevresinde gerçekleşmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, General Harbord'a verdiği 24 Eylül 1919 tarihli muhtıradan belirttiği gibi “Topraklarının bütünlüğüne ve bağımsızlığına, aynı zamanda haysiyet ve diğer haklarına karşı yapılan bu hareketlerden müteessir olan Türk milleti, doğrudan doğruya müdahale ederek kuvvetini ve idari tutumunu göstermek lüzumunu”⁶⁴ hissetmiş ve mücadelesini zaferle neticelendirmiştir. Tokat ve çevresinde mücadelenin her safhasında yoğunluğunu koruyan Ermeni ve Rum çete faaliyetlerine hukukî ve vicdanî yaklaşım sergileyen Tokat halkı, kadını, erkeği, çocuğu ve yaşlısı, 3. Kolordu Kumandanlığının teşvik ve himayesi ile, gerek TBMM'nin düzenli birliklerine verdikleri destekle, gerekse asker ve mühimmat temini ile üzerine düşen görevi vatanseverlikle yerine getirmiştir. Halkın aydınlatılmasında önemli bir faktör olan Redd-i İlhak ve Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetlerinin gayretli çalışmalarıyla din adamları ve eşrafın halk üzerindeki müessir güçleri sayesinde bazı olumsuzluklar yaşanmasına rağmen diğer merkezler gibi Tokat'ta da Millî Mücadele süresinde, harbin seyrine etki edebilecek biçimde önemli hizmetler ortaya konmuş, “istiklâl-i tam davası” zaferle nihayete erdirilmiştir.

⁶³ Millî Mücadele'de TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar, s. 366-367.

⁶⁴ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2006, s. 82.

Kaynaklar / References

- “Allied Warning to Türkiye Anti-Committee Politicians in Better Heart”, *The Times*, 29 October 1919.
- “British Troops Leaving Armenia”, *The Times*, 12 August 1919.
- “Pressure on Turkish Government”, *The Times*, 15 October 1919.
- “Turkish Hostility to Britain Mustapha Kemal Accusations”, *The Times*, 25 October 1919.
- Açikel, Ali. “Tokat Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1907)”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 14/2 (2004): 331-359.
- Açıksöz. 25 Eylül 1921, No: 292.
- Asarkaya, Halis. *Ulusal Savaşta Tokat*. Tokat: Tokat Basımevi, 1936.
- Atatürk, Gazi Mustafa Kemal. *Nutuk-Söylev*. Yay. Haz. İsmail Arar vd. 4. Baskı. Ankara: TTK Yay., 1999.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2006.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*. 30.10.120.851.1.
- Bayur, Y. Hikmet. “Kuvâ-yı Milliye Devrinde Atatürk'ün Dış Siyasa ile İlgili Bazı Görüş ve Davranışları”. *Belleten*. 20/80 (Ekim 1956): 671-677.
- Behar, Cem. *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927 Tarihi İstatistikler Dizisi*. C. 2. 3. Baskı. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2011.
- Cinlioğlu, Halis. *Osmanlılar Zamanında Tokat -Dördüncü Kısım-*. Tokat: Barış Matbaası, 1973.
- Çavdar, Necati. “Tanzimat Dönemi'nde Tokat'ta Rum Nüfusu”. *History Studies*. 11 (6): 2207-2227.
- Çoker, Fahri. *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919- 1923)*. C. 3. Ankara: TBMM Vakfı Yay., 1995.
- Goloğlu, Mahmud. *Üçüncü Meşrutiyet*. Ankara: 1970.
- Gökbilgin, M. Tayyip. *Millî Mücadele Başlarken I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1959.
- Güler, Ali. *İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilâtları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988.
- Gürün, Kâmuran. *Ermeni Dosyası*. 5. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985.
- Hanilçe, Murat. “Ermenilerin Tehciri Sırasında Zile Kazasının Nüfus Yapısı”. *Tarih ve Kültürüyle II. Zile Sempozyumu (06-09 Ekim 2011)*. Tokat: Zile Belediyesi Kültür Yay., 2011: 223-238.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*. Eylül 1953. Vesika: 92.
- Howard, Harry. *The Partition of Türkiye*. New York: 1961.
- İğdemir, Uluğ. *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2020.
- Jaeschke, Gotthard. “Mustafa Kemal General Harington ile Görüşmek İstemiş midir?”. *Belleten*. 36/142 (Nisan 1972): 169-171.
- Jaeschke, Gotthard. *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*. Çev. Cemal Köprülü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1991.

- Jaeschke, Gotthard. *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*. Ankara: TTK yayınları, 1989.
- Karaaslan, Halis. *Millî Mücadele Döneminde İç İsyanların Çıkışında Dini Faaliyet ve Propagandanın Rolü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Karabekir, Kâzım. *İstiklâl Harbimiz 1*. Sad. Faruk Özerengin. İstanbul: Emre Yayınları, 1993.
- Karaca, Taha Niyazi. *Ermeni Sorununun Gelişim Sürecinde Yozgat'ta Türk Ermeni İlişkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005.
- Karaca, Taha Niyazi. *Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Geçiş Sürecinde Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*. 2. Baskı. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., 1997.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. 2. Baskı. Çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Kuran, Ercüment. "Millî Mücadele'de Tokat". *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*. Tokat: 1987. 212-216.
- Magnus, Ralph H. *Documents On The Middle East*. Washington D.C.: American Enterprise Institute, 1969.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*. 2. İçtima (22 Kânunusani 1336/22 Ocak 1920).
- Haluk Selvi, Bülent Cırık. *Millî Mücadele'de TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*. 2. Baskı. Ankara: TBMM Basımevi, 2020.
- Ökte, E. Zekâî. "Yunanistan'ın Kourdurduğu Gizli İhtilâl Cemiyeti-Kordus". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. 40 (Ocak 1971): 18-29.
- Özalp, Kâzım. *Millî Mücadele 1919-1922*. Ankara: TTK Basımevi, 1985.
- Özel, Sebahattin. *Millî Mücadele'de Trabzon*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.
- Pehlivanlı, Hamit. "Tarih Perspektifi İçinde Pontus Olayı: Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 10/29 (Temmuz 1994): 357-377.
- Pontus Meselesi*. Yay. Haz. Yılmaz Kurt. Ankara: TBMM Yay., 1995.
- Sarıkoçuncu, Ali. "Zonguldak ve Havalisinde Millî Mücadele'ye Zarar Verici Faaliyetler". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 8/23 (Mart 1992): 331-356.
- Saydam, Abdullah. "Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. VI/17 (Mart 1990): 412-434.
- Sivas Vilayet Yılığ (1882-1883-1884-1886-1888-1890-1903)*. Yay. Haz. Ebubekir S. Yücel, Sivas: Buruciye Yayınları, 2011.
- Sonyel, Salâhi R. *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*. Ankara: TTK Basımevi, 1995.
- Sonyel, Salâhi R. *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı 1918-1923*. C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.

- Sonyel, Salâhi R. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*. C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Soysal, İlhami. *Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler*. İstanbul: Bengi Yay., 2008.
- Şahingöz, Mehmet. *İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1986.
- Şahingöz, Mehmet. "Millî Mücadele'de Protesto ve Mitingler". *Türkler*. C. 15. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 726-744.
- Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. C. I. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre I, Cilt 2, İçtima 86 (Celse 2), 4. 10.1337.
- TBMM ZC*, Devre I, İçtima 2, 29.8.1337, C. XII.
- TBMM ZC*, Devre I, İçtima 25, 7.6.1336, C. II.
- TBMM ZC*, Devre I, İçtima 39, 24.7.1336, C. II.
- TBMM ZC*, Devre I, İçtima 55, 22.8.1336, C. III.
- TBMM ZC*, Devre I, İçtima 79, 19.9.1337, C. XII.
- TBMM ZC*, Devre I, İçtima 123, 6.12.1337, C. XV.
- Tosun, Ramazan. "Millî Mücadele'de Sivas'ın Yeri ve Önemi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 12/34 (Mart 1996): 67-86.
- Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, C. 6. Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1974.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, DH.EUM.AYŞ. / 73 - 35, (29.07.1921).
- Türkmen, İsmet- Tekinsoy, Y. Emre. "TBMM Zabıt Cerideleri ve Gizli Celse Zabıtlarına Göre Postacı Nazım ve Zile İsyanı". *Tarih ve Kültürüyle II. Zile Sempozyumu (06-09 Ekim 2011)*. Tokat: Zile Belediyesi Kültür Yay., 2011: 421-433.
- Türkmen, İsmet. *İsmail Fâzıl Paşa - Askerî-Siyasî Hayatı ve Fikirleri (1856-1921)*. Ankara: Altınpost Yay., 2015.
- Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler*. İstanbul: Belge Yayınları, 1976.
- Ünal, Çiğdem. *Şehir Coğrafyası Açısından Tokat*. Erzurum: Aktif Yayınevi, 2004.
- Vakit*. 22 Kânunuevvel 1335/22 Aralık 1919. No: 764.

EK 1. *Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal şehrin ileri gelenleriyle, Tokat, 27 Ekim 1919. (Millî Savunma Bakanlığı Millî Mücadele Albümü)*

Yazar Hakkında / About Author

**Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN | Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi |
iturkmentug[at]gmail.com | ORCID: 000-0002-8198-5707**

1980 yılında Ankara'da dünyaya gelen İsmet Türkmen, ilk ve orta öğrenimini bu şehirde tamamladı. 2002 yılında Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 2005 yılında Prof. Dr. Mustafa TURAN danışmanlığında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalında hazırladığı *İsmail Fâzıl Paşa'nın (Cebesoy) Hayatı, Askeri ve Siyasi Faaliyetleri* başlıklı tezi ile yüksek lisansını tamamladı. 2010 yılında Prof. Dr. E. Semih YALÇIN danışmanlığında hazırladığı *Cumhuriyet Hükümetleri Döneminde Güneydoğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Yatırımları (1960-1995)* adlı teziyle doktorasını tamamladı. 2006 yılında Gazi Üniversitesi Kastamonu Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışan İsmet Türkmen, 2006-2010 yılları arasında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümünde Okutman olarak görev yaptı. 2010 yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalına Yard. Doç. Dr. Olarak atandı. 2015 yılında Doçent, 2020 yılında ise Profesör unvanlarını alan İsmet Türkmen, Cumhuriyet Dönemi Türk Eğitim Tarihi, Yakın Dönem Harp Tarihi ve Türk Demokrasi Tarihi alanlarında çalışmalarını sürdürmektedir.

**Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN | Tokat Gaziosmanpaşa University |
iturkmentug[at]gmail.com | ORCID: 000-0002-8198-5707**

Born in 1980 in Ankara, İsmet Türkmen completed his primary and secondary education in this city. In 2002, he graduated from Gazi University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History. In 2005, under the supervision of Prof. Dr. Mustafa TURAN, he completed his master's degree with his thesis titled "Life, Military and Political Activities of İsmail Fâzıl Pasha (Cebesoy)" in Gazi University Institute of Social Sciences, Department of History of the Republic of Türkiye. In 2010, he completed his doctorate with the thesis titled Public Investments in Southeastern Anatolia during the Republican Governments Period (1960-1995), prepared under the supervision of Prof. Dr. E. Semih YALÇIN. In 2006, İsmet Türkmen worked as a Research Assistant at Gazi University Kastamonu Faculty of Arts and Sciences, Department of History, and between 2006-2010 he worked as a Lecturer at Tokat Gaziosmanpaşa University Atatürk's Principles and History of Revolution Department. In 2010, Gaziosmanpaşa University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Department of History of the Republic of Türkiye. He was appointed as Assoc. In 2015, he was appointed as Associate Professor and in 2020 as Professor. İsmet Türkmen continues his studies in the fields of History of Turkish Education in the Republican Era, History of Warfare in the Recent Period and History of Turkish Democracy.

